

Namık Kemal'in Eski Türk Edebiyatına Eleştirileri

Fatma Yılmaz**

ORCID: 0000-0001-8881-9229

Öz

Namık Kemal, eski Türk edebiyatına yönelik tenkitiyle öne çıkmış bir edebiyatçıdır. Eski Türk edebiyatının hayal dünyasını, dilini ve edebi sanatlarını her yönüyle eleştiren sanatçı, İran edebiyatı etkisinde olduğunu düşündüğü bu döneme karşın Batı etkisinde geliştirilecek, halka faydalı bir ideal edebiyat önerisi sunmuştur. Ona göre bu yeni edebiyatın en önemli türü tiyatrodur. Çünkü tiyatro hem göze hem kulağa hitap ettiği için insanları düşünmeye sevk etmekte ve insanların eğitimine katkıda bulunmaktadır. Böylelikle Namık Kemal'in düşüncelerinin çıkış noktası olan “sanat toplum içindir” yaklaşımı, onun sunduğu ideal edebiyat özelliklerinde hayat bulmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Namık Kemal'in eski Türk edebiyatına eleştirilerini ele almaktır. Bu kapsamda Namık Kemal'in eserleri taranarak eski edebiyatı tenkidi ile yeni edebiyatı ve yeni türleri müdafaası açıklanmıştır. Doküman analizi yöntemiyle Namık Kemal'in eserleri incelenmiş ve böylece onun eleştirilerinin incelenmesi mümkün olmuştur. Eserlerin analizi sonucunda elde edilen bilgiler yorumlanarak Namık Kemal'in eski Türk edebiyatı eleştirileri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Türk Edebiyatı, Namık Kemal, Tenkit

Gönderme Tarihi: 17/05/2019

Kabul Tarihi:22/03/2019

** Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-Posta: fy7532@gmail.com

Criticism Of Namık Kemal Against Classical Turkish Literature

Fatma Yılmaz

ORCID: 0000-0001-8881-9229

Abstract

Namık Kemal is a man of letters, who come into prominence with his criticism against classical Turkish literature. The author, who criticized the imaginary world, language and literary arts of the classical Turkish literature, offered an ideal literary proposal that will be useful for the public and will be developed under the influence of Western instead of that period which he thought was influenced by Iranian literature. According to him, the theater is the most important type of this new literature. As the theater addresses both eyes and ears, it encourages people to think and also it contributes to the education of people. Thus, the starting point of Namık Kemal's thoughts, "art is for society" approach, comes to life in the ideal literary characteristics that he has proposed. The aim of study is to examine the criticism of Namık Kemal about classical Turkish literature. In this context, the Works of Namık Kemal werw inspected and the criticism about the calassical literature and the defense of new literature werw explained. Namık Kemal's works were analyzed by using document analysis method and hence it was possible to examine his criticism. The information obtained as a result of the analysis of his works was interpreted and consequently his criticisms about Turkish literature were put forward.

Keywords: Classical Turkish Literature, Namık Kemal, Criticism

Received Date: 17/05/2019

Accepted Date: 22/03/2019

Критика Намык Кемаля Древнетюркской Литературы

Резюме

Намик Кемаль является выдающимся литературным критиком старотурецкой литературы. Он всячески критиковал воображение, язык и литературное искусство древнетюркской литературы, которая, по его мнению, находилась под влиянием иранской литературы, и предложил людям полезную и идеальную литературную модель, которая брала свое начало с Запада. По его словам, самый важный жанр этой новой литературы - театр. Поскольку театр, после увиденного и услышанного, побуждает людей задумываться и способствует развитию в образовании. Таким образом в литературной модели, предоставленной Намык Кемалем особое место, занимает его убеждение «искусство для общества». Целью данного исследования является обсуждение критики Намык Кемаля в древне турецкой литературе. В этом контексте работы Намык Кемаля были отсканированы, а критика старой литературы и защита новой литературы и новых жанров были объяснены. Работы Намык Кемаля были проанализированы с помощью метода анализа документов, таким образом проверив его критику. Проанализировав информацию, полученную в результате анализа произведений Намык Кемаля, была выявлена критика старой турецкой литературе.

Ключевые слова: Старо Турецкая Литература, Намык Кемаль, Критика

Получено: 17/05/2019

Принято: 20/03/2019

Giriş

Gerçek ismi Mehmet Kemal olan Namık Kemal, 21 Aralık 1840'ta Tekirdağ'da dünyaya gelmiştir. Babası Müneccimbaşı Mustafa Asım Bey II. Abdülhamit Dönemi'nin önde gelen isimlerindedir. Annesi genç yaşta vefat eden Namık Kemal, dedesi Abdüllâtif Paşa ile birlikte Rumeli ve Anadolu'da farklı kentlerde çocukluğunu geçirmiştir. Bu nedenledir ki eğitimine istikrarlı biçimde devam edememiş ve Arap ve Fars dillerini karşılaşılan hocaların desteğiyle almıştır. Kırım Savaşı yıllarında dedesiyle birlikte Kars'ta ikamet etmekteydi. Bu şehir Namık Kemal'de ulusal anlayışın ve destani ruhun ortaya çıkmasında etkili olmuştur.¹

Namık Kemal fikirsel aktivitelerine şiir doğrultusunda yön vermiş ve Kars'taki hayatında karşılaştığı bir şeyh ona tasavvuftan bahsetmiştir.² Vâizzâde Mehmed Hâmid Efendi, Namık Kemal'in hayatındaki dönüm noktalarından biri olup aynı zamanda ilk hocasıdır.³ Dedesi Sofya'daki görevindeyken Namık Kemal'in düşünsel altyapısını zenginleştirmek için ona özel tutulan hocalar şiir tutkusunu perçinlemiştir. Şair Eşref Paşa ona "Namık" takma adını vermiştir. 16 yaşına geldiğinde Niş kadısı Mustafa Ragıp Efendi'nin kızı Nesime Hanımla evlenir ve bu evlilikten Feride, Ulviye, Ali Ekrem isimlerinde üç çocuk dünyaya gelir.⁴ 18 yaşına geldiğinde İstanbul'a dönen Namık Kemal bir yandan memuriyete başlarken diğer taraftan edebiyatın ve şiirin peşini bırakmaz. Bir gün Yunus Emre ilahisi zannettiği bir kitabı cami avlusunda bulup almasıyla gerçekte Şinasi'nin "Münâcaat" adlı eseriyle tanışmış ve bu sayede şairlik serüveninde yol ayrımına girmiştir. Bundan böyle bir divan şairi olarak değil toplumsal meselelere yönelen bir bakış açısıyla şiir yazmayı sürdüren Namık Kemal 1862'de Şinasi'yle tanışarak

¹ Erdoğan Coşkun, *Namık Kemal*, İstanbul: Toker Yayınları, 1980, 9.

² Ali Ekrem Bolayır, *Namık Kemal*, İstanbul, 1930, 13.

³ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, İstanbul, 1953, 55.

⁴ Arif Hikmet Par, *Namık Kemal*, İstanbul: Serhat Yayınları, 2000, 6.

aynı yıl Tasvir-i Efkâr gazetesinde ilk yazısını “Zenci” fıkrası adı altında yayınlamıştır.⁵

Kısa zamanda geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan Namık Kemal, yazılarında okuyuculara sorunlarıyla baş etmeleri için kendi yeterliliklerini ön plana çıkarma motivasyonunu aşılama eğilmiştir.⁶ Daha sonra Ziya Paşa ile tanışmıştır. Edebiyat ve düşünce dünyasında söz sahibi olanlar tarafından oluşturulan Encümen-i Şûra’da Leskofçalı Gâlib Bey, Recâi-zâde Celâl, Hersekli Arif Hikmet Bey ve Ziya Paşa gibi isimler bulunmaktaydı. 1863’te Bâbiâlî Tercüme Odası’nda kâtiplik görevine başlayan ve bu görevi dört yıl sürdüren Namık Kemal ünlü düşünür ve sanatçılarla tanışmıştır.⁷

Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı altında 1865’te teşekkül edilen gizli dernek İttifâk-ı Hamiyet’e katılan Namık Kemal diğer taraftan Tasvir-i Efkâr gazetesinde muhalif yazılarını, gazetenin 1867’de Yeni Osmanlılar Cemiyeti lehine yapılan yayınlar sonucu kapatılmasına dek sürdürmüştür. Bu süreçte Namık Kemal’i İstanbul’dan uzaklaştırmak isteyen hükümet vali yardımcısı unvanıyla Erzurum’da göreve başlatır. Görevi bazı bahaneler üreterek geçiştiren Namık Kemal, Mustafa Fazıl Paşa tarafında yapılan çağrıyla Ziya Paşa ile beraber 17 Mayıs 1867 Cuma günü Isere adlı vapurla Paris’e kaçmıştır.⁸ Akabinde Londra’ya geçmiş ve M. Fazıl Paşa’nın teşvikiyle Ali Suavi öncülüğünde Yeni Osmanlılar adında çıkarılan Muhbir gazetesinde yazmayı sürdürmüştür. Ali Suavi’yle aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Muhbir’den ayrılmıştır. 1870 Alman-Fransız savaşı çıkınca Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa’nın çağrısıyla İstanbul’a dönen Namık Kemal; Reşat ve Ebüzziya Tevfik’le birlikte 1872’de İbret gazetesini kiralayarak yayın hayatına devam etmiştir. Bu gazetenin yine hükümet aleyhindeki yazılar nedeniyle kapatılması İstanbul’dan uzaklaştırılma kararını da beraberinde getirmiştir. Gelibolu’ya giden Namık Kemal, burada Vatan Yahut Silistre oyununu 1873’te Güllü Agop Tiyatrosu’nda sahnelenmiş ve halkın coşmasıyla çıkan olaylar neticesinde Namık Kemal ve bazı arkadaşları tutuklanmıştır. Magosa’ya sürgüne gönderilen Namık Kemal I. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte İstanbul’a dönmüştür. 93 Harbi sırasında Meclis-i Mebûsan’ın kapanmasıyla II. Abdülhamid yeniden

⁵ M. K. Bilgegil, *Harâbât Karşısında Nâmık Kemâl*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972, 14.

⁶ Erdoğan Coşkun, *Namık Kemal*, İstanbul: Toker Yayınları, 1980, 10-11.

⁷ Arif Hikmet Par, *Namık Kemal*, İstanbul: Serhat Yayınları, 2000, 7.

⁸ Yusuf Mardin, *Namık Kemal’in Londra Yılları*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

tutuklanmıştır. Beş aylık tutukluluğunun ardından Midilli Adası'na sürülmüş ve 1879'da Midilli Mutasarrıfı olmuştur. Bu göreve karşı çıkan bazı nazırlar olsa da görevini sürdürmüştür.⁹ Midilli Adası'nda oldukça etkin biçimde faaliyet gösteren Namık Kemal Müslüman halkın sorunlarına eğilmiştir. Eğitim ve din gibi konularda halkı destekleyen ve ihtiyaçların giderilmesine yönelik çalışma gerçekleştiren Namık Kemal'e II. Abdülhamid tarafından nişan verilmiştir. Midilli'deki nemli hava Namık Kemal'in sağlığına iyi gelmemiştir. Midilli'de yaşayan bazı azınlıklar tarafından yapılan şikayetler nedeniyle aynı görevle Rodos'a ve daha sonra Sakız Adası'na gönderilmiş ve burada artan sağlık sorunları ertesi yıl vefat etmesine neden olmuştur. Naaşı sonradan Gelibolu-Bolayır'a taşınmıştır.

Namık Kemal'in edebi bakış açısına göre eski edebiyat daima tenkit edilmesi gereken bir dönem olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmada da Namık Kemal'in eski Türk edebiyatına yönelik eleştirileri ve onun idealindeki yeni edebiyatın özellikleri, eleştirmen kimliği çerçevesinde ele alınmaktadır.

Namık Kemal'in Eski Edebiyatı Tenkidi

Eski Türk edebiyatının tamamen İran edebiyatı etkisi altında kaldığını iddia eden Namık Kemal'in eski şiire eleştirileri üç nokta üzerinedir: (1) Dil, (2) Hayal sistemi, (3) Edebî sanatlar. Divan şiirinde biçimin içerikten daha öncelikli olduğunu ve sanat yapma kaygısının ağır bastığını düşünen Namık Kemal, bu sebeplerden ötürü eski şiirlerden anlam çıkarmanın mümkün olmadığını ve bu şiir geleneğinde yazı dilinin konuşma dilinden ayrılarak doğallıktan uzaklaştığını belirtmiştir. Divan şiirlerindeki hayal sistemini de eleştiren yazar, şu sözleri kaydetmiştir: *“Maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zuhâl'in tepesine basmış, hançerini Merih'in göğsüne saplamış kahramanlar; feleği tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de yakı diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arşılâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına boğulur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı*

---

⁹ Ergun Sav, *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü: Namık Kemal Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınları, 2001.

kirpikli, geyik gözlü yılan saçlı sevgililer...”¹⁰ Namık Kemal’e göre Divan şairleri anlamı sanat uğruna feda etmiştir; mübalağa ve mecaz sanatlarının yoğunluğu sebebiyle eski şiir, gerçeklerden uzaklaşmıştır. Şiirlerdeki dil sunileşmiş, hayal dünyası gulyabaniler âlemini andıran bir noktaya gelmiş; edebî sanatlar ise anlam arayışını sonuçsuz bırakacak kadar yoğunlaşmıştır.

Namık Kemal’in Yeni Edebiyatı Müdafaası

Namık Kemal’e göre insan dünyada bir ad bırakmak ister ve bunu eserle gerçekleştirir. Anlaşma vasıtası olan söz ise en kalıcı eserlerden biridir. Fikirleri ifade etme niteliğine sahip olan söz, milletin eğitilmesine ve fikirlerin gelişmesine yardımcı olur. Çünkü fikirlerin gelişmesi, dilin olgunluğuna bağlıdır.¹¹ Dolayısıyla edebiyat, bir milletin ruhu ve dili olmalı; yazı yazan herkes halka hitap etmeyi ve halka yararlı olmayı amaçlamalıdır. Bu noktada Divan edebiyatı, hayal dünyası ve söz sanatları ile topluma yararlı olmak yerine zarar vermektedir. Namık Kemal’in kurmak istediği yeni edebiyat ise sosyal fayda fikrini öne çıkarırken edebiyatın akla ve hakikate uygun olması üzerine kurulmaktadır.

Namık Kemal’e göre eski edebiyatın zararlarını telafi etmek için dilin önemi büyüktür. Bu amaç doğrultusunda Türkçe’nin kuralları tespit edilmeli, kelimeler genel kullanılışlarına göre sınıflandırılmalı, kelimelerin yazımları bir standarda bağlanmalı, söyleyişin doğal güzelliğine engel olan yapmacık sanatlar bırakılmalıdır. Bunların gerçekleşebilmesi için öncelikle mevcut gramer kitaplarının yeniden gözden geçirilmesi ve Arapça, Farsça gramerlerin ikinci plana atılması gerekmektedir. Çünkü edebiyatın yabancı bir dilden öğretilmesi, o edebiyatların taklit edilmesine sebep olacaktır. Yine Arap ve Fars dillerine ait sözcüklerin bırakılması ve Türkçe için ayrı bir sözlüğün hazırlanması önemli bir ihtiyaçtır. Yabancı dillerden alınan kelimeler ise asıl alındıkları dillerdeki biçim ve anlamlarıyla kaydedilmelidir. Türkçeye özgü bir sözlüğün yanında yine dilimize özgü bir belagat kitabının hazırlanması da şarttır.¹²

¹⁰ Ahmet Bican Ercilasun, *Servet-i Fünûn’da Edebî Tenkit*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009, 37.

¹¹ Namık Kemal, “Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat”, *Külliyat-ı Kemal*, 1911, 102.

¹² Namık Kemal, “Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat”, *Külliyat-ı Kemal*, 1911, 112-114.

Yazara göre edebiyatımız o güne dek İran edebiyatının etkisinde kaldığı için tabiattan ve hayattan uzaklaşmıştır. Oysa edebiyat, gerçeklerden uzaklaşmamalı ve doğal olmalıdır. İhtiyacımız olan tabiiyet ve dünyeviliği elde etmek için Arap ve Avrupa edebiyatlarına yaklaşmak gerekmektedir.

Namık Kemal'in Yeni Edebi Türleri Müdafaası

Batıdan gelen edebî türleri çeşitli makale ve mukaddimelerinde tanıtan Namık Kemal, bunların edebî ve ahlakî yararlarına da değinmiştir. Ona göre edebiyat, insan ruhunu terbiye ederken fikirleri de ıslah etmesi gereken faydalı bir eğlencedir. Bu gereklilik ise tiyatro, roman ve makale gibi türlerle gerçekleştirilebilir. Çünkü yeni tarzın ortaya çıkmasından bu yana edebiyatta siyasi makaleler, roman ve tiyatro olmak üzere üç yeni dal ortaya çıkmıştır. Siyasi makaleler, henüz Batı'daki kadar gelişmemiş olsa da, ülkemizdeki gazetelerde yer bulmaya başlamıştır.¹³ Roman, yeni bir türdür ve bazı özellikleriyle eski şark hikâyeciliğinden ayrılmaktadır: *“Bizim hikâyelerimiz tılsım ile define bulmak, bir yerde denize batıp müellifin hokkasından çıkmak, âh ile yanmak, külünk ile dağ yarmak gibi tamamen tabiat ve hakikatin dışındaki konulara dayandırılmış, şekil ve tasvirlerden ibarettir ve ahlaki tasvirler, âdetlerin tafsili ve hislerin izahı gibi edebi şartların bütününden mahrum olduğu için roman değil kocakarı masalı nevindedir. Hüsn ü aşk, Leylâ-Mecnun çeşidinden olan manzumeler de, hem konu hem yazılış şekli bakımından âdetâ birer tasavvuf risâlesidir”*¹⁴

Yazara göre Avrupalılar roman türünü o kadar geliştirmişlerdir ki, artık her medeni milletin dilinde ahlakî ve ilmî açıdan faydalanılacak binlerce hikâye bulunabilir. Walter Scott, Charles Dickens, Viktor Hugo, Alexandre Dumas gibi ünlü yazarların kimi hikâyeleri, 19. yüzyıl medeniyetinin övünülecek edebî eserleri sayılmaktadır. Hugo'nun *Les Misérables* adlı hikâyesi daha telif olunurken dokuz dile çevrilmiş ve Fransızca birkaç şekilde basılmış, ayrıca resimli basılarak yalnız bu çeşidinden yüz elli bin nüsha satılmıştır. Edebiyatımızdaki hikâyeler,

¹³ Ömer Faruk Huyugüzel, “Namık Kemal'in Edebiyat ve Edebi Tenkide Dair Genel Fikirleri”, *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1988, 51-65.

¹⁴ Hüseyin Ayan, “Mukadime-i Celal”, *Celaleddin Harzemşah*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1969, 11-12.

Avrupa'dakilerle karşılaştırıldığında yetersiz olduğu anlaşılabilir. Çünkü hikâye, edebi ürünlerimiz arasında en eksik türdür. Batı dillerinden aldığımız romanlar çoğunlukla kötü tercüme edilmiş, milli hikâyeler ise kötü yazılmış ve düşünülmüştür.¹⁵ Namık Kemal'e göre tiyatro, faydalı bir eğlence olmakla birlikte toplumu eğiten en önemli edebî türdür. Çünkü tiyatro, hem göze hem de kulağa hitap ederken insanın hem duygusunu hem de düşüncesini harekete geçirmektedir. Diğer yandan tiyatro, dilin güzelleşmesine hizmet etmektedir. Örneğin Avrupa'daki öğrenciler, üniversitelerde eksik kalmış olan dil bilgilerini tiyatrodaki tamamlamaktadır. Tiyatroyu romandan daha önemli ve değerli bir edebi tür olarak gören Namık Kemal, *Celal Mukaddimesi*'nde tiyatronun kaynağından, tarihsel gelişiminden, tiyatro ekollerinden ve konularından da bahsetmiştir. Yazara göre Batı'daki tiyatro ekolleri klasik ve romantik olmak üzere ikiye ayrılabilir. Klasik tiyatro, bazı yazarların koydukları kurallara bağlı iken romantik tiyatro tamamen içgüdülere bağlıdır. Edebiyatımızdaki oyunlar büyük ölçüde romantik tiyatro türüne girmektedir ve bu tür, dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlılarda da kendi imkânlarını kısıtlayan bir türdür. Bu sebeple yazar, romantik tiyatro türünde eserler vermeyi tercih ettiğini ifade etmiştir.¹⁶

---

¹⁵ Ayan, "Mukaddime-i Celal", 12.

¹⁶ Ayan, "Mukaddime-i Celal", 17-24.

Sonuç

Namık Kemal'e göre eski edebiyat, tamamen İran edebiyatının etkisinde kaldığı için tabiattan ve gerçeklikten uzaklaşmış; sanat yapma kaygısı öne çıktığı için şiirler anlamsızlaşmış; eserlerdeki dil, halkın dilinden uzaklaşarak ağdalı bir hâl almıştır. Eski edebiyattaki hayal dünyası ise sevgilinin çeşitli özelliklerinin abartılarak tasvir edilmesinden dolayı gulyabaniler âlemini anımsatan bir dünyaya doğru yol almıştır. Oysa edebiyat, insan ruhunun irdelendiği, toplumun eğitilmesinin mümkün kılındığı bir araçtır. Bu aracın en önemli unsuru ise dildir. Fikirlerin gelişmesi, dilin gelişmişliğiyle doğru orantılıdır. Eski edebiyatın diline bakıldığında Arapça ve Farsça unsurların ve bu dillere ait kuralların hüküm sürdüğü görülebilir. Eski edebiyatın zararlarının giderilmesi için öncelikle dil alanındaki eksikliklerin giderilmesi, sorunların çözülmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Türkçenin kendine ait bir sözlüğünün hazırlanması ve Arapça, Farsçanın kurallarının ikinci plana atılması elzemdir. Dil sorunu çözüldükten sonra edebiyatımız Batı'dan alınan makale, roman ve tiyatro gibi türlerle geliştirilebilecektir. Bu türler arasında tiyatronun yeri oldukça önemlidir. Hem göze hem de kulağa hitap etmesi açısından tiyatro, halkın eğitimi için bir araç olarak kullanılmalıdır.

Kaynaklar

AYAN, H., *Mukaddime-i Celal*, Celaledin Harzemşah, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1969.

BİLGEGİL, M. K., *Harâbât Karşısında Namık Kemal*, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972.

BOLAYIR, A. E., *Namık Kemal*, İstanbul: TDV, 1930.

COŞKUN, E., *Namık Kemal*, İstanbul: Toker Yayınları, 1980.

ERCİLASUN, A. B., *Servet-i Fünûn'da Edebî Tenkit*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.

HUYUGÜZEL, Ö. F., *Namık Kemal'in Edebiyat ve Edebi Tenkide Dair Genel Fikirleri*, Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1988.

KIRZIOĞLU, F., *Kars Tarihi*, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953.

KEMAL, N., *Edebiyat Hakkında Bazı Mülâhazat*, Külliyyat-ı Kemal, 3(5), 1911.

MARDİN, Y., *Namık Kemal'in Londra Yılları*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1974.

PAR, A. H., *Namık Kemal*, İstanbul: Serhat Yayınları, 2000.

SAV, E. *Atatürk ve İki Büyük Türk Düşünürü: Namık Kemal Ziya Gökalp*, Bilgi Yayınları, 2001.

